

Słowa kluczowe: Pieśń nad Pieśniami; Septuaginta; Biblia Grecka; charakter i natura przekładu; grecka wersja Pnp

Barbara Strzałkowska

KSIĘGA PIEŚNI NAD PIEŚNIAMI W LXX

Pieśń nad Pieśniami odgrywa szczególną rolę w życiu i teologii biblijnego Izraela, a także w życiu i teologii Kościoła. Dla rabinów, którzy debatowali nad jej wartością, była „kluczem do rozumienia Tory”.¹ Rabbi Akiva, żyjący w I w. po Chr., mówił, że „cały świat nie jest wart tyle ile dzień, w którym Izrael otrzymał Pieśń nad Pieśniami. Wszystkie pisma są święte, lecz Pieśń nad Pieśniami to świętość nad świętościami”.² A w innym miejscu dodawał: „Jeśli Bóg nie dałby Izraelowi Tory, Pieśń nad Pieśniami wystarczyłaby, by władać Wszechświatem”.³ Choć nie pojawia się w niej niemal ani razu imię Boże (poza jednym możliwym przypadkiem

1 G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, I libri biblici. Primo Testamento 24, Milano 2004, s. 7; por. na ten temat: D. Boyarin, *The Song of Songs: Lock or Key? Intertextuality, Allegory and Midrash*, w: R.M. Schwartz (red.), *The Book and the Text. The Bible and the Literary Theory*, Oxford 1990.

2 Miszna, traktat *Jadajim* (m.Jad.) III,5; por. także: M. Timothea-Elliott, *Pieśń nad Pieśniami*, w: W.R. Farmer (red. nauk.), S. Mcevenue, A. J. Levoratti, D. L.Dungan, (współred.), W. Chrostowski (red. nauk. wyd. pol.), T. Mieszkowski, P. Pachciarek (współred.), *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, Verbinum – Wydawnictwo Księży Werbistów, Warszawa 2001, s. 781. Na temat tego cytatu odniesionego do życia samego rabiego Akivy, zob. np. E. Lipinski, *Wierzchowce i sala tronowa Salomona oraz gwiazdozbiór Panny wedle Pieśni nad Pieśniami*, *The Biblical Annals/ Roczniki Biblijne* 1 (58), Instytut Nauk Biblijnych KUL, Lublin 2011, s. 87-101 (zwł. s. 98-100).

3 S. Schechter (wyd.), *Haggadot Szir ha-Szirim* (1896), cyt. za: E.E. Urbach, *Les Sages d'Israël*, Paris 1996, s. 434; por. także: M. Timothea-Elliott, *Pieśń nad Pieśniami*, dz. cyt., s. 781.

na końcu księgi, w w. 8,6; zob. dalej), księgę tę, opiewającą miłość między Oblubieńcem a Oblubienicą, włączono do kanonu świętych ksiąg zarówno w judaizmie jak i w chrześcijaństwie, przede wszystkim dlatego, że jej treść można odczytywać nie tylko dosłownie (jako poemat o ludzkiej, wręcz erotycznej, miłości), ale dlatego, że dawała ona możliwości ponaddosłownej interpretacji.⁴ Pieśń nad Pieśniami traktowana była jak święta alegoria miłości między Bogiem, a swym ludem: najpierw ludem pierwszego wybrania,⁵ potem Kościołem⁶. Jednak zanim księgę tę włączono do kanonu biblijnego (kanonów biblijnych), już od czasów starożytnych toczyły się, zwłaszcza wewnątrz judaizmu, debaty nad jej autorytetem. Jednocześnie dbano, by jak najwierniej przekazywać tekst księgi z pokolenia na pokolenie.

Tym ciekawiej w tym kontekście przyjrzeć się starożytnym przekładom i wersjom Pieśni nad Pieśniami, ponieważ mogą być świadectwem interpretacji i znaczenia przypisywanego tej księdze. Wśród nich najważniejszym, bo najstarszym, przekładem hebrajskiego tekstu pozostaje jej greckie tłumaczenie zawarte w LXX (dalej: LXXPnp), powstałe jeszcze w czasach, gdy kształtował się kanon Starego Testamentu. Przekład ten ma wiele interesujących cech, tym ciekawszych,

4 „Kwestia kanoniczności Pieśni nad Pieśniami jest o tyle ważna, że jej zaliczenie w poczet ksiąg natchnionych wiąże się ściśle z ponaddosłowną interpretacją, jaką nadawano jej zarówno w środowisku judaistycznym, jak i chrześcijańskim”; K. Bardski, *Słowo oczyma Golebicy. Metodologia symboliczno-alegorycznej interpretacji Biblii oraz jej teologiczne i duszpasterskie zastosowanie*, Warszawskie Studia Teologiczne – Rozprawy Naukowe 3, Warszawa 2007, s. 184. Ciekawe studium na ten temat, z uwzględnieniem problematyki LXX zob. H. Ausloos, B. Lemmelijn, *Canticles as Allegory? Textual Criticism and Literary Criticism in Dialogue*, w: H. Ausloos, B. Lemmelijn, M. Vervenne (red.), *Florilegium Lovaniense: Studies in Septuagint and Textual Criticism in Honour of Florentino García Martínez*, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 224, Leuven-Paris-Dudley (Mass.) 2008, s. 35-48; zob. także: D. Barthélemy, *Comment le Cantique des cantiques est-il devenu canonique*, w: A. Caquot (red.), *Mélanges bibliques et orientaux en l'honneur de M. Mathias Delcor*, Pevelaer 1985, s. 13-22.

5 Na temat żydowskiej interpretacji Pnp, zob. m.in. dawne studia: S. Salfeld, *Das Hohelied bei den jüdischen Erklärern des Mittelalters*, Berlin 1879; W. Riedel, *Die Auslegung des Hohen Liedes in der jüdischen Gemeinde und in der griechischen Kirche*, Leipzig 1898; P. Vulliaud, *Le Cantique des Cantiques d'après la tradition juive*, Paris 1925, s. 53-65; R. Brasch, *Der Midrasch Schir ha-Schirim Suta*, Berlin 1936.

6 Na temat chrześcijańskiej lektury tej księgi jest tak wiele pism, że nie sposób je wymienić. Na ten temat zob. np. F. Ohly, *Hohelied-Studien. Grundzüge einer Geschichte der Hoheliedauslegung des Abendlandes bis um 1200*, Schriften der wissenschaftlichen Gesellschaft an der J.W. Goethe-Universität, Frankfurt a. M. Geisteswissenschaftliche Reihe 1, Wiesbaden 1958, lub mniejsze studia: J.-M. Auwers, *Les pères devant le Cantique des cantiques*, w: tenże, *Regards croisés sur le Cantique des cantiques*, Bruxelles 2005, s. 9-29.

że dotyczą tekstu poetyckiego i tym ważniejszych, że pozwalają zrozumieć złożone dzieje LXX, jako jeden z najpóźniej powstałych przekładów ksiąg w Biblii Greckiej.⁷

Charakter przekładu LXXPnp

Wielu badaczy zwracało uwagę przede wszystkim na fakt, że na tle innych ksiąg Septuaginty Pieśń nad Pieśniami w LXX to przykład bardzo wiernego tłumaczenia. Podkreślano, że charakteryzuje się ono dosłownością, niełatwą do osiągnięcia w przypadku przekładu tekstów poetyckich. Niektórzy uważali ten przekład za wręcz „niewolniczy” (por. twierdzenie G. Gerlemana: „Eine fast sklavische Treue gegen den hebräischen Text scheint die griechische Übersetzung durchgehend zu prägen”⁸). Podkreślano, że tłumaczenia Pieśni nad Pieśniami w LXX dokonano wiernie nie tylko co do sensu (ang. *literary translation* = *sense-for-sense translation*), ale także wiernie co do poszczególnych słów (ang. *literal translation* = *word-for-word translation*),⁹ a niektórzy uważali, że można je w jakimś stopniu porównać do tłumaczenia wręcz interlinearnego,¹⁰ co byłoby rzadkością w LXX. W swojej wierności LXXPnp przypomina jedynie greckie Księgi: Koheleta (Eklezja-

7 Na temat tego przekładu zob. D. Barthélemy, *Comment le Cantique des cantiques est-il devenu canonique*, dz.cyt.; M. Harl, *La Version LXX du Cantique des Cantiques et le groupe Kaige-Theodotion – quelques remarques lexicales*, „Textus” 18(1995), s. 101-120; J.-M. Auwers, *Les septante, lecteurs du Cantique des cantiques*, „Graphé” 8(1999), s. 33-47; tenże, *Le traducteur grec a-t-il allégorisé ou érotisé le Cantique des Cantiques?* w: M.K.H. Peters (red.), *XII Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies Leiden*, 2004, Atlanta, Georgia 2006, s. 161-168; H. Ausloos, B. Lemmelijn, *Canticles as allegory? Textual Criticism and Literary Criticism in Dialogue*, dz. cyt., s. 35-48; ciż, *Rendering Love. Hapax legomena and the Characterisation of the Translation Technique of Song of Songs*, w: H. Ausloos, J. Cook, F. García Martínez, B. Lemmelijn, M. Vervenne (red.), *Translating a Translation. The LXX and Its Modern Translations In the Context of Early Judaism*, BEThL CCXIII, Peeters Publishers, Leuven 2008, s. 43-61; R. Ceulemans, *A Critical Edition of the Hexaplaric Fragments of the Book of Canticles, With Emphasis on Their Reception in Greek Christian Exegesis*, diss. Katholieke Universiteit Leuven 2009; D. De Crom, *The Lexicon of LXX Canticles and Greco-Roman Papyri*, „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” 124/2(2012), s. 255. Por. także J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, w: A. Pietersma, B.G. Wright, *A New English Translation of the Septuagint. And the Other Greek Translations Traditionally Included under that Title*, New York–Oxford 2007, s. 657-661 (+ przekład s. 662-666) (dalej: NETS); J. Herzer, Ch. M. Maier, *Asma/Canticum Canticorum/ Das Hohelied*, w: M. Karrer, W. Kraus i in. (red.), *Septuaginta Deutsch. Erläuterungen und Kommentare zum griechischen Alten Testament*, t. II: *Psalmen bis Daniel*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2011, s. 2029-2040. W polskim piśmiennictwie dotyczącym Pieśni nad Pieśniami nie ma opracowań bezpośrednio omawiających jej grecki tekst zawarty w LXX.; por. W. Chrostowski, *Pieśni nad pieśniami we współczesnym polskim piśmiennictwie biblijnym*, „Collectanea Theologica” 68/4(2008), s. 7-21.

8 G. Gerleman, *Ruth – Das Hoheleid*, Biblischer Kommentar Altes Testament XVIII/2, Neukirchen-Vluyn 1965, s. 77.

9 J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 657.

10 J.C. Treat, autor przekładu Pnp, nazywa LXXPnp *formal-equivalence translation* (termin ten, używany w lingwistyce, oznacza tłumaczenie dosłowne, „słowo w słowo”); por. tenże, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 657.

stesa) i Rut¹¹ (ciekawe, że wszystkie trzy znajdują się w hebrajskim zbiorze Pięciu Megillot). Wszystkie wspomniane księgi w LXX oddają tę samą liczbę słów hebrajskiego oryginału (księgi te nie zawierają praktycznie dodatków ani braków), a ich grecki tekst zachowuje nawet kolejność słów w zdaniu i składnię przypominająca hebrajską w greckim tekście.¹²

Z pewnością w przypadku Pieśni nad Pieśniami wiąże się to m.in. z charakterem literackim księgi. Pieśń nad Pieśniami jest bardzo ciekawą częścią literatury biblijnej już na poziomie jej oryginalnego tekstu hebrajskiego. Jest jedną z najkrótszych ksiąg Starego Testamentu (liczy 8 krótkich rozdziałów, a dokładniej 117 wersetów), a zarazem nie jest to, jak sugerowałby tytuł, jedna pieśń, ale zbiór pieśni scalonych tematem miłości dwojga ludzi. Trwają wciąż debaty, ile tych utworów składa się na księgę, wylicza się od 15 nawet do 52 (!) pieśni,¹³ z których wszystkie układają się w logiczną całość, albo raczej, „którym nadano cechy jedności”.¹⁴ Ten zbiór liryczny ułożony jest w formie dialogu miłości, którego głównymi uczestnikami jest młody mężczyzna (Oblubieniec) i młoda kobieta (Oblubienica), a także córki jerozolimskie. Zapis ten jest niezwykle zmysłowy i liryczny. Księga w jej oryginale hebrajskim, napisana została ciekawym językiem poetyckim: jej autor używa wielu oryginalnych terminów – powszechnie uważa się, że w tej niedługiej księdze użyto ok. 50 terminów określanymi mianem *hapax legomenon*¹⁵ (czyli takich, które pojawiają się w Biblii tylko raz).¹⁶

11 *Tamże*, s. 657 (przyp. 3).

12 *Tamże*.

13 Por. M. Timothea-Elliott, *Pieśń nad Pieśniami*, dz. cyt., s. 782.

14 R.E. Murphy, *Pieśń nad Pieśniami*, w: R.E. Brown (red.), J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy (współred.), W. Chrostowski (red. wyd. pol.), *Katolicki Komentarz Biblijny*, PSB 17, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 2001, s. 548.

15 Termin techniczny, pochodzący z języka greckiego, użyty po raz pierwszy już w III w. przed Chr., na określenie pojedynczych słów występujących w literaturze klasycznej; por. F. Martinazolli, *Hapax Legomena*, Rzym 1953.

16 Co do dokładnej liczby tych terminów określanymi jako *hapax legomena* w Pnp jest pewna niezgodność wśród badaczy: jedni, jak M. Pope, wyliczają właśnie liczbę „prawie 50” – por. tenże, *Song of Songs. The Anchor Bible 7c*, Nowy York 1977, s. 34; Y. Zakovitch wylicza 53 terminy tego typu – por. tenże, *Das Hoheleid*, Freiburg 2004, s. 64-65; inni – np. F.E. Greenspahn, a za nim także G. Barbiero – wyliczają dokładnie 36 lub 37 hapaxów; por. F.E. Greenspahn, *Hapax Legomena in Biblical Hebrew: A Study of the Phenomenon and Its Treatment Since Antiquity with Special Reference to Verbal Forms*, SBL Dissertations Series 74, Chico 1984, s. 23-29, 183-189; G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 25; przy czym F.E. Greenspahn rozróżnia w swym opracowaniu: 14 „absolutnych” *hapax legomena* oraz 24 „nie-absolutnych” *hapax legomena*; wyliczenia te zweryfikował R.E. Murphy, który widział w Pnp 37 hapaxów; por. R.E. Murphy, *The Song of Songs: A Commentary on the Book of Canticles or the Song of Songs*, Minneapolis 1990, s. 75; jeszcze inni – np. P.W.T. Stoop-van Paridon – mówili o 14 „absolutnych” i 22 „nie-absolutnych” terminach typu *hapax legomenon*; por. tenże, *The Song of Songs: A Philological Analysis of the Hebrew Book שיר השירים*, Ancient Near Eastern Studies, Supplement Series 17, Leuven 2005, s. 11. Na ten temat (w odniesieniu do LXXPnp) zob. także H. Ausloos, B. Lemmelijn, *Rendering Love. Hapax Legomena and the Characterisation of the Translation Technique of Song of Songs*, dz. cyt., s. 43-61 (zwl. s. 43, 44 wraz z przyp. 8).

Tekst poetycki zbudowany z tak trudnej terminologii musiał być wyzwaniem dla jego tłumacza (lub tłumaczki, zob. poniżej), zwłaszcza dla tłumacza z języka semickiego (hebrajskiego) na język grecki. Tym bardziej dziwi, że autor przekładu greckiego pozostał tak wierny tekstowi hebrajskiemu, nawet w przypadku terminów typu *hapax legomenon*, dla których (tak jak i dla innych terminów w księdze) szukał właściwych odpowiedników i robił to nieraz dość kreatywnie.¹⁷ Wierność jego przekładu przejawia się choćby w zachowaniu tej samej liczby słów, a nawet ich kolejności. Dotyczy to większości zdań całego utworu, które odzwierciedlają hebrajski sposób mówienia. Wiąże się także ze sposobem przekładu poszczególnych terminów, które są tłumaczone na grecki bardzo dokładnie, zgodnie z ich znaczeniem etymologicznym w języku hebrajskim (tak jak rozumiał je tłumacz), a nie zgodnie z ich znaczeniem w kontekście konkretnego zdania.¹⁸ J.C. Treat nazywa nawet taką pracę tłumacza dość „drewnianą” (*wooden*)¹⁹ i wskazuje zarazem, że grecki tekst przez te zabiegi tłumacza staje się czasami niezrozumiały bez odniesienia do hebrajskiego oryginału, zwłaszcza gdy czytałby go ktoś, dla kogo język grecki był językiem ojczystym.

Dokładność tłumacza została zatem wyrażona zarówno w budowie zdania (czasem nienaturalnej dla greki, a odpowiadającej hebrajskiej), jak i w terminologii. To trudne zwłaszcza (obok wyrażen typu *hapax legomenon*; zob. także dalej), przy wyrażeniach idiomatycznych. Przykładem takiego wyrażenia, może być hebr. **וַיֵּשֶׁב עַל הַיְדֵן** z 2,11, oznaczające „poszedł”, a dosłownie należałoby je przełożyć „poszedł on” lub „poszedł sobie”. Tak czyni to właśnie LXX, oddając to wyrażenie w sposób niewolniczy, przez brzmiące nienaturalnie po grecku wyrażenie: ἐπορεύθη ἑαυτῷ („poszedł sobie sam; zawrócił siebie samego”).²⁰ Tego samego typu wyrażenie idiomatyczne pojawia się w. 4,6, gdzie hebr. **וַיֵּשֶׁב עַל הַיְדֵן** („pójde”, dosł. „pójde sobie”, „pójde ja”) LXX przełożyła jako πορεύσομαι ἑαυτῷ („pójde sam sobie”).²¹ Jak zaznacza J.C. Treat, to jedyne dwa przypadki w całej Septuagincie, gdzie forma czasownika πορεύσομαι („iść”) połączona jest z zaimkiem zwrotnym.²² Widać, że tłumaczowi bardzo zależało na wręcz interlinearnym, wiernym przekładzie, w którym nie pominął żadnego słowa. J.C. Treat wskazuje na jeszcze jeden ciekawy

17 Studium na ten temat, na przykładzie konkretnych tekstów, przeprowadzili H. Ausloos i B. Lemmelijn, nie zgadzając się w nim z powszechną tezą o „niewolniczej” wierności autora przekładu Pnp w LXX; por. *tamże*, s. 43-61.

18 J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 657.

19 *Tamże*.

20 *Tamże*, s. 659.

21 *Tamże*.

22 *Tamże*, s. 659 (przyp. 13).

przyrządek zmiany tego typu w 1,8, gdzie grecki przekład hebrajskiego wyrażenia **אם-לא תדעי ל** („jeśli nie wiesz”, a dosł. „jeśli nie wiesz s a m a t y”), brzmiący **ἐὰν μὴ γυνώσῃ σεαυτήν** („jeśli nie znasz s i e b i e s a m e j”), tworzy mylące skojarzenie z grecką klasyczną maksymą umieszczoną na frontonie świątyni: **γνώθι σεαυτόν** („poznaj samego siebie”).²³

W tym kontekście terminologii nie sposób nie powiedzieć jednak o niejako wymuszonych trudnym kontekstem językowym księgi zmianach obecnych w LXX względem tekstu hebrajskiego. Na pierwszy rzut oka wysuwa się to, jak tłumacz radził sobie ze wspomnianymi terminami typu *hapax legomenon*. Jak, czasem nie rozumiejąc danego słowa, je przekładał. Czynił to na różne sposoby.²⁴

Po pierwsze, szukał słów o znaczeniu, które pomogło mu uzupełnić sens zdania; przykładem takiego terminu może być hebr. **בְּתָר** z 2,17, który to termin, o niepewnym znaczeniu (czasem, również współcześnie, nie był tłumaczony, a uważany za nieznaną nazwę własną – por. Biblia Tysiąclecia: „góry Bater”), LXX oddaje przez równie rzadki termin **κοιλωμάτων** („wnęka”, „nisza”, „wąwóz”, „jar”), uzupełniając sens całego zdania, przez co całe użyte tam wyrażenie można przełożyć jako „na górach wąwozów”.²⁵

Po drugie, bywało, że tłumacz zastępował nieznaną mu termin hebrajski innym słowem hebrajskim o podobnym w brzmieniu i tak je tłumaczył: przykładami takiego poradzenia sobie z problemem *hapax* mogą być np. ww. 4,1 i 6,5, gdzie pojawia się rdzeń **גלש** (o niejasnym znaczeniu), który tłumacz przełożył jako: **ἀποκαλύπτω** („odkrywać”), które odpowiada podobnemu do **גלה** rdzeniowi: **גלה** („odkrywać”).²⁶

Po trzecie, czasem tłumacz przekładał nieznaną sobie słowa zgodnie z kontekstem: dobrym przykładem może być termin **חֲבוּרָי** („zakręty”?) z 7,2, przełożony przez tłumacza przez termin **ῥυθμοί**. („rytmy”, „dźwięki”), jak się wydaje, zgodnie z kontekstem;²⁷ albo oryginalny termin **σιώπησις** („zasłona”?) 4,1.3; 6,7.²⁸

23 *Tamże*, s. 659.

24 *Tamże*, s. 657; por. także: H. Ausloos, B. Lemmelijn, *Rendering Love. Hapax Legomena and the Characterisation of the Translation Technique of Song of Songs*, dz. cyt., s. 43-61.

25 Inne przekłady tego tekstu: NETS: „on mountains with glens”; R. Popowski: „na górach z jarami”.

26 J. Herzer, Ch. M. Maier, *Asma/ Canticum Canticorum/ Das Hohelied*, w: M. Karrer, W. Kraus i in. (red.), *Septuaginta Deutsch. Erläuterungen und Kommentare zum griechischen Alten Testament*, t. II, s. 2037; por. J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 657.

27 *Tamże*.

28 Na jego temat zob. E.H. Blakeney, *A Note on the Word σιώπησις*; *Canticles* 4.1.3, 6.6, „Expository Times” 55(1943/44), s. 138; zob. także: J. Herzer, Ch. M. Maier, *Asma/ Canticum Canticorum/ Das Hohelied*, dz. cyt., s. 2037.

Po czwarte, bywało, że tłumacz zgadywał znaczenie danego słowa na podstawie dostępnej mu etymologii i użycia danego terminu w innych księgach, a gdy pozostawał zupełnie bezsilny, uciekał się do zabiegu transliteracji, w miejscach, gdzie nie znał znaczenia hebrajskiego terminu.²⁹ Tak jest w przypadku niezrozumiałego hebrajskiego terminu תְּלִפְיוֹת; (*hapax legomenon*, oznaczający najprawdopodobniej „zbrojownię”, „warownię”?) z 4,4,³⁰ który tłumacz LXX umieścił w swoim tekście w transliteracji, jako θαλπιωθ,³¹ być może traktując go jako nazwę własną. Podobnie mógł potraktować rzadki termin תְּרִשִׁישׁ; (oznaczający „szlachetny kamień”, ale zarazem nazwę fenickiego portu Tarszis), z 5,14 transliterując go jako: θαρσις (jak np. w Księdze Jonasza).

Ciekawy zabieg transliteracji tłumacz stosuje w miejscach, gdzie podaje on imiona własne tam, gdzie powinien być przekład tekstu: np. nietypowe wyrażenie עֲמִיר־נָרִיב; z 6,12 (oznaczające „książęcy orszak”), uważa za imię własne Aminadab (Αμιναδαβ);³² podobnie uczyni zresztą także Wulgata. A w 7,2 w miejsce wyrażenia בַּת־נָרִיב; („córka książęca”, „księżniczka”) umieszcza, transliterując termin נָרִיב, wyrażenie θύγατερ Ναδαβ („córka Nadaba”).³³

Czasem LXXPnp stosuje zabieg odwrotny – w miejscu nazw własnych hebrajskich, stosuje ich tłumaczenie. Dobrym przykładem może być występująca w 2,1 nazwa Saronu (הַשְּׂרוֹן); którą LXX oddaje terminem πεδίον („równina”); albo rzadka nazwa: תִּרְצָה („Tirsa”) z 6,4, którą LXX tłumaczy terminem: εὐδοκία („upodobanie”, „dobra wola”),³⁴ zbliżonym do etymologicznego znaczenia nazwy tej miejscowości.³⁵ Podobnie, jak w nazwie בַּת־רַבִּים; z 7,5, którą tłumacz od-

29 Owe transliteracje wspomina np. G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 22.

30 H. Ausloos, B. Lemmelijn, *Rendering Love. Hapax Legomena and the Characterisation of the Translation Technique of Song of Songs*, dz. cyt., s. 52-54; por. także: J. Herzer, Ch. M. Maier, *Asma/ Canticum Canticorum/ Das Hohelied*, dz. cyt., s. 2037.

31 J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 658.

32 *Tamże*; por. też: G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 22.

33 J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 658.

34 *Tamże*.

35 Zob. G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 23. Por. m.in. na temat tego tekstu: J.-M. Auwers, *Le traducteur grec a-t-il allégorisé ou érotisé le Cantique des Cantiques?* dz. cyt., s. 162nn.

daje przez wyrażenie $\theta\upsilon\gamma\alpha\tau\rho\acute{o}s\ \mu\omicron\lambda\lambda\omega\delta\nu$ („córki wielu”);³⁶ podobnie uczyni zresztą także Wulgata (*filiae multitudinis*).

Transliterację tłumacz stosował nie tylko w przypadku nazw własnych, czy słów typu hapax legomenon, ale i w innych miejscach, np. w terminologii botanicznej (różnych nazw roślin). Przykładem może być termin אַלֹּוֹת („aloes”), wyliczony między różnymi wonnościami w w. 4,14, którego tłumacz LXX nie przełożył zgodnie ze znaczeniem (którego być może nie znał), ale dokonał jego transliteracji jako: $\alpha\lambda\omega\theta$ ³⁷ W zdaniu tym jednak, na co zwracają uwagę H. Ausloos i B. Lemmelijn, jest także inny hapax legomenon כִּרְכֹּם ; (oznaczający „kurkumę”), który tłumacz LXXP- np tłumaczy również greckim terminem hapax jako kro,koj („krokus”).³⁸ Ta zmiana z kolei może wiązać się z zamianą spółgłoski na końcu (pomyłono כ z podobnym graficznie ס), odczytując całość jako nazwę kwiatu. W całości tego tekstu tłumacz wykazuje się zręcznością i kreatywnością w oddawaniu niełatwego hebrajskiego tekstu.

Czasem tłumacz wykazuje umiejętności słowotwórcze. Używa np. greckich słów tak, jak nigdy nie są one używane w grece (ani biblijnej, ani klasycznej), by przełożyć niezrozumiałe dla niego słowo hebrajskie.³⁹ A czasem tworzy nowe słowa, nieistniejące w języku greckim, by oddać hebrajski tekst wiernie: jak jest w przypadku terminu $\kappa\alpha\rho\delta\iota\acute{o}\omega$ (dosł. „usercować”) występującego dwukrotnie w 4,9, czy terminu $\kappa\alpha\lambda\lambda\iota\acute{o}\omega$ (dosł. „upiększyć”, „wypięknąć”, „być pięknym”) z 4,10 (także dwukrotnie).⁴⁰ Oba czasowniki tłumacz stworzył od znanych form: rzeczownikowej – $\kappa\alpha\rho\delta\iota\acute{\alpha}$ („serce”) oraz przymiotnikowej – $\kappa\alpha\lambda\acute{o}\varsigma$ („piękny”). Terminy te nie mają swoich form czasownikowych w grece biblijnej ani klasycznej. Trzeba powiedzieć, że tłumacz wykazał się tu słowotwórczym talentem. Pierwszy termin przekłada hebrajski termin לִבֵּב („być mądrym”, „ośmielać się”), który najwyraźniej tłumacz odczytał jako pochodzący od hebr. terminu לֵב („serce”). Drugi termin tłumaczy dwa hebrajskie wyrażenia: מִדֵּה־יָפִי ; („jakkże piękna [jest]”) i מִדֵּה־טָבוֹ ; („jakkże przyjemna/

36 J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 658; por. także: G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 23. Na temat toponimów w Pnp zob. D. Jericke, *Toponyme im Hohenlied*, „Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins” 121/1(2005), s. 39-58; H.-P. Müller, *Der Libanon in altorientalischen Quellen und im Hohenlied. Paradigma einer poetischen Topographie*, „Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins” 117(2001), s. 116-128.

37 Por. J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 658 (wraz z przyp. 9).

38 H. Ausloos, B. Lemmelijn, *Rendering Love. Hapax legomena and the Characterisation of the Translation Technique of Song of Songs*, dz. cyt., s. 54-55.

39 J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 657.

40 *Tamże*.

dobra [jest]”⁴¹). Innym przykładem tego typu twórczości tłumacza może być termin ἐκκλοχισμένος z 5,10, utworzony od z wymyślonego przez tłumacza czasownika: ἐκκλοχίζω (dosł. „wyjęty z grupy”), który jest przekładem nieczęstego hebrajskiego terminu דַּגִּיל („wybrany”).

Obok tych dosłowności w LXXPnp są inne ciekawe zmiany, wynikające z innego zrozumienia hebrajskiego tekstu, który stanął u podstaw przekładu. Tego typu zmiany, w porównaniu do innych ksiąg LXX, są w Pieśni nad Pieśniami nieliczne. J.C. Treat przykładowo podaje 5 przypadków (1,2,4; 4,10; 6,11; 7,13⁴²), w których jeden z najczęstszych w księdze termin דַּגִּיל („Oblubieniec”, „kochanek”), zwokalizowany został inaczej, tak że oznaczał „piersi” (tak też we wspomnianych miejscach tłumaczy go LXX: jako μαστοί – „piersi”).⁴³ Przykład ten jednak może oznaczać nie tyle odmienną wokalizację (tej nie było przecież stosowanej w manuskryptach w czasach, gdy dokonywano tłumaczenia, a tekst wówczas zapisywany był wyłącznie spółgłoskowo), ale może być świadectwem odmiennego odczytania tekstu spółgłoskowego przez tłumacza. Podobny przykład odmiennego odczytania hebrajskiego tekstu spółgłoskowego dot. terminu תִּוֵּר z 1,10.⁴⁴ W takiej wokalizacji oznacza on „wisiorki”, a całą część zdania hebrajskiego można przełożyć jako: „Śliczne są twe policzki wśród wisiorków”. Jeśli termin ten odczytamy jako תִּוֵּר (zmiana wokalizacji), całe zdanie należy przełożyć, tak jak czyni to LXX: „śliczne są twe policzki jak gołębiczy [niektórzy: turkawki lub synogarlicy]”. Jest to tym bardziej prawdopodobne, że ptak ten wspomniany jest w Pnp 2,12 i przełożony w LXX tym samym greckim terminem: τρυγών.⁴⁵ Inną zmianą tego typu, ułatwiającą zrozumienie trudnego fragmentu księgi jest odczytanie terminu וְשִׁנִּים, oznaczającego przede wszystkim „śpiących” z w. 7,10.⁴⁶ Jeśli odczyta się ten termin jako וְשִׁים – „zęby” (tak jak to robi LXX: l.mn. ὀδούς), bardziej pasuje on w całym kontekście tego zdania, w którym wspomniane są także podniebienie i wargi.

41 W przypadku tego konkretnego zdania, zgodnie z jego budową, drugie wyrażenie należy przełożyć w stopniu wyższym („jakże przyjemniejsza/ lepsza”).

42 Teksty te wspomina także G. Barbiero, pomijając 6,11: tenże, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 22; por. także J. Herzer, Ch. M. Maier, *Asma/ Canticum Canticorum/ Das Hohelied*, dz. cyt., s. 2037.

43 Na temat tej zmiany zob. J.-M. Auwers, *Le traducteur grec a-t-il allégorisé ou érotisé le Cantique des Cantiques?* dz. cyt., s. 165-168; por. także: J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 657.

44 Tamże, s. 658; por. też: J. Herzer, Ch. M. Maier, *Asma/ Canticum Canticorum/ Das Hohelied*, dz. cyt., s. 2035.

45 Z kolei w 1,11 ten sam rdzeń jest w LXX przełożony za pomocą terminu: ὁμοιωματα („podobieństwo”), co jest świadectwem jeszcze innego odczytania jego zapisu (jako תִּוֵּר); por. J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 658.

46 J. Herzer, Ch. M. Maier, *Asma/ Canticum Canticorum/ Das Hohelied*, dz. cyt., s. 2039-2040; por. J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 658.

Czasami tłumacz zdaje się inaczej odczytywać podział słów. Taka trudność mogła się pojawić zwłaszcza przy tzw. *scritpio continua*, stosowanym w starożytnych rękopisach. Polegało ono na tym, że tekst spółgłoskowy zapisywano bez przerw między wyrazami. Przykładem takiego odmiennego podzielenia wyrazów może być w. 5,14, w którym grecki tłumacz odczytał wyrażenie מועֶלֶפֶת („pokryty”, „wysadzony [kamieniami szafiru]”) jako פת מועֶל i przetłumaczył: ἐπὶ λίθου σαφείρου („ponad [kamieniem szafiru]”).⁴⁷ Ciekawe zarazem, że termin „szafiry” (hebr. סַפִּירִים) tłumacz grecki oddał w liczbie pojedynczej, a nie mnogiej, co może zmienić interpretację całego wersetu opisującego piękno Oblubieńca. Taki sam problem odmiennego podziału słów może dotyczyć także w. 8,5, gdzie hebr. כְּוֶדְבֶּר מִן־הַמִּדְבָּר („z pustyni”) zamieniła się w λελευκαυθισμένη („w biel odziana”), przy opisie Oblubienicy („Kim jest ta nadchodząca w biel odziana” w miejsce: „Kim jest ta nadchodząca z pustyni”).⁴⁸

Mimo dosłowności przekładu w LXXPnp obecne są również nieliczne zmiany typu teologicznego, choć nie tak wyraźne jak w innych księgach LXX. Jedne z najciekawszych znajdują się w kilku wersetach, gdzie pojawia się ta sama (z drobnymi zmianami) formuła, wypowiedziana przez Oblubieńca: 2,7; 3,5; 8,4.⁴⁹ W Pnp 2,7 (za TM) brzmi ona:

הַשְּׁבַעְתִּי אֶתְכֶם בְּנֹת יְרוּשָׁלַם בְּצַבֹּאוֹת אוּ בְאִילוֹת הַשָּׂדֶה
אִם־תִּעֲרֹוּ וְאִם־תִּעֲוֹרְרוּ אֶת־הָאֵהָבָה עַד שְׂתַחַפֵּץ:

**„Zaklinam was, córki jerozolimskie, na gazele i na łanie polne,
nie budźcie ze snu, nie rozbudzajcie ukochanej [dosł. miłości], póki
sama nie zechce”.**

W formule tej pojawiają się hebrajskie rzeczowniki, które przypominają brzmieniem epitety, którymi określano samego Boga:

47 Tamże; por. J. Herzer, Ch. M. Maier, *Asma/ Canticum Canticorum/ Das Hohelied*, dz. cyt., s. 2038.

48 J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 658. Na ten temat zob. też: H. Ausloos, B. Lemmelijn, *Eine neue Interpretation des Hoheliedes 8,5ab*, „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” 119/2007, s. 556-563.

49 Na jej temat (wraz z kontekstem) zob. J.-M. Auwers, *Le traducteur grec a-t-il allégorisé ou érotisé le Cantique des Cantiques?* dz. cyt., s. 164-165; por. także: G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 93-96 oraz J. Herzer, Ch. M. Maier, *Asma/ Canticum Canticorum/ Das Hohelied*, dz. cyt., s. 2036.

– צבֹאוֹת („gazele”) przypomina hebr. צבֹאוֹת („zastępy”, z często używanego określenia יהוה צבֹאוֹת – „IHWZ Zastępów”);

– אֵילֹת („łanie”) przypomina hebr. אֱלֹהִים/ („Bóg”);

– שְׂדֵה („polne”) przypomina hebr. שְׂדֵי („Wszechmogący”, będące częścią częstego wyrażenia אֱלֹהֵי שְׂדֵי – „Bód Wszechmogący”).⁵⁰

By nie kojarzyć w żaden sposób wspomnianych zwierząt z Bogiem, tłumacz grecki zdecydował się na przełożenie tego zdania w zupełnie inny sposób; za LXX brzmi ono:

ὠρκισα ὑμᾶς θυγατέρες Ιερουσαλημ ἐν ταῖς δυνάμεσιν καὶ ἐν ταῖς
ἰσχύσεσιν τοῦ ἀγροῦ
ἐὰν ἐγείρητε καὶ ἐξεγείρητε τὴν ἀγάπην ἕως οὗ θελήσῃ

**„Zaklinam was, córki Jerozolimskie, na moce i potęgę polne,
Nie budźcie i nie przerywajcie snu miłości, aż się obudzi”.**

R. Popowski w przekładzie tego fragmentu zaznacza, że „takie zaklinanie powinno odwoływać się do Boga lub przynajmniej do Jego imienia albo jakiegoś epitetu, tu jednak, jak się wydaje, redaktor tekstu, ze względu na erotyczny przedmiot zaklinania odwołuje się do sił natury”.⁵¹ Mogła to być zarazem zmiana usuwająca skojarzenia Boga Jedynego z – obecnym w świecie hellenistycznym (i rzymskim) – politeizmem. Jest to częsty zabieg stosowany przez tłumaczy LXX, obok unikania antropomorfizmów i antopatyzmów w mówieniu o Bogu.⁵²

Ta teologiczna ingerencja każe także postawić pytanie o to, jak tłumacz LXXPnp przełożył ów jedyny przypadek w księdze, gdzie pojawia się (możliwie, choć nie na pewno) imię Boże? Chodzi o w. 8,6, który jest chyba najbardziej znanym wersem całej księgi.⁵³ Po hebrajsku brzmi on:

50 Por. J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 658.

51 R. Popowski (przełk., wpraw., przyp.), *Septuaginta, czyli Grecka Biblia Starego Testamentu z księgami deuterokanonicznymi, apokryfami żydowskimi oraz onomastykonem*, przypisy Prymasowska Seria Biblijna 41, Warszawa 2014 (przełk tego wersetu s. 1083 wraz z przyp. 1).

52 Na temat tego typu zabiegów zob. choćby opracowania H.M. Orlinsky’ego dla greckiej Księgi Hioba: tenże, *Studies in the Septuagint of the Book of Job*, rozdz. III: *On the Matter of Anthropomorphisms, Anthropopathisms and Euphemisms*, „Hebrew University College Annual” 30(1959), s. 153-167; tenże, *Studies in the Septuagint of the Book of Job*, rozdz. III (cd.): *Anthropomorphisms*, „Hebrew University College Annual” 32(1961), s. 239-268.

53 Na jego temat i różnych jego interpretacji zob. G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 374-385.

שִׁימֵנִי כְּחוֹתֶם עַל־לִבֶּךָ כְּחוֹתֶם עַל־זְרוּעֶיךָ
כִּי־עוֹהַ כְּמוֹתֶהָבָה קֶשֶׁה כְּשֶׂאוֹל קְנָאָה
רְשָׁפִיהָ רִשְׁפֵי אֵשׁ שְׁלֵה־בְתִיָּהּ:

**„Połóż mię jak pieczęć na twoim sercu, jak pieczęć na twoim ramieniu,
bo jak śmierć potężna jest miłość, a zazdrość jej nieprzejednana jak
Szeol, żar jej to żar ognia, p ł o m i e ń P a ń s k i ”.**

Najbardziej zastanawia ostatnie wyrażenie tego wersetu: nie jest bowiem klarowne, czy użyty tam termin – שְׁלֵה־בְתִיָּהּ, stanowiący *hapax legomenon* o wątpliwym znaczeniu („wielki płomień”, „trawiający ogień”, ew. „ogień Pański”), zawiera w swej formie obecne imię Pana (w końcówce tego słowa: יָהּ).⁵⁴ Byłoby to jedyne wyraźne odniesienie do Boga w całej księdze. W LXX werset ten brzmi:

θές με ως σφραγίδα ἐπὶ τὴν καρδίαν σου ὡς σφραγίδα ἐπὶ τὸν
βραχίονά σου ὅτι κραταῖα ὡς θάνατος ἀγάπη σκληρὸς ὡς ἄδης ζῆ
λος
περίπτερα αὐτῆς περίπτερα πυρός φλόγες αὐτῆς

**„Połóż mnie jak pieczęć na swoim sercu, jak pieczęć na swoim
ramieniu,
Jak śmierć mocna jest miłość, a zazdrość jak grób twarda;
Jej żar jak żar ognia, j a k p ł o m i e n i e ”.⁵⁵**

Widać wyraźnie, że LXX stara się usunąć wszelkie wątpliwości dotyczące tego wyrażenia obecnego w tekście hebrajskim. Podobnie czyni Wulgata. Oba przekłady wskazują na to, że rzeczywiście nie ma w całej tej księdze tekstualnego odniesienia do Boga. Nie ma też aluzji do żadnego z wielkich tematów ani motywów biblijnych historii zbawienia (wybranie, przymierze, prorocstwo, zbawienie, Prawo) ani motywów moralnych (bojaźń Pańska, życie prawe).⁵⁶ Jednak zarazem całą księ-

54 Na temat tego terminu zob. *tamże*, s. 376n., 383-385.

55 Przekład za: R. Popowski (przekł., wpraw., przyp.), *Septuaginta, czyli Grecka Biblia Starego Testamentu z księgami deuterokanonicznymi, apokryfami żydowskimi oraz onomastykonem*, dz. cyt.

56 Por. M. Timothea-Elliott, *Pieśń nad Pieśniami*, dz. cyt., s. 781.

gę przenika Boża obecność, w której wszystko to, co związane jest z miłością Oblubienica i Oblubienicy, odnoszono do relacji Boga wobec swego ludu.

Manuskrypty i wydania krytyczne. Gatunek literacki księgi

Wszystkie wspomniane zmiany językowe i charakter przekładu kazały postawić pytanie o hebrajskie *Vorlage* tekstu LXXPnp i o złożoność tekstu s Pieśni nad Pieśniami w starożytności. E. Tov, a za nim także inni, wykazują, że u podstaw LXXPnp mógł stać trochę inny tekst hebrajski niż ten, który prezentuje tekst masorecki.⁵⁷ J.C. Treat zauważa jednocześnie, że hebrajski tekst mógł w starożytności istnieć w nawet pięciu formach, które różniły się między sobą w drobnych kwestiach.⁵⁸ Jego zdaniem, można naliczyć ok. 29 zmian między przypuszczalnym tekstem, który stanął u podstaw tłumaczenia LXX, a tekstem masoreckim, a dodatkowe 23 zmiany dotyczą tych miejsc, w których inaczej wokalizowano spółgłoskowy tekst hebrajski niż w TM.⁵⁹ Rozważania te, jakkolwiek bardzo hipotetyczne, poparte są częściowo odkryciami fragmentów zwojów hebrajskich Pieśni nad Pieśniami w Qumran (gdzie w 4 i 6 grocie odkryto części tekstu księgi z tzw. okresu herodiańskiego, czyli lat 30 przed Chr. – 70 po Chr.: 4QCant^a,⁶⁰ 4QCant^b,⁶¹ 4QCant^c,⁶² 6QCant⁶³). Odkryte tam fragmenty mogą rzucać ciekawe światło nie tylko na tekst hebrajski, ale i na charakter jego przekładu oraz na dzieje powstania i przekazu tekstu.

Rozważano zwłaszcza, jaki tekst hebrajski mógł stanąć u podstaw greckiej Pieśni nad Pieśniami. E. Tov ukazuje, że fragment 4QCant^{b64} odpowiada lekcji zawartej w LXX w przypadku tekstu z w. 2,15 (gdzie w LXX i hebrajskim tekście z 4 grotu pojawia się pojedynczy termin: ἄλωπεκας – שׂוּאֵלִים („lisy”), w miejsce

57 Por. G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 22 (wraz z przyp. 37); por. E. Tov, *Three Manuscripts (Abbreviated Texts?) of Canticles from Qumran Cave 4*, „Journal of Jewish Studies” 46(1995), s. 88-111.

58 J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 657 (przyp. 5).

59 Tamże, s. 657.

60 E. Tov, Canticles, w: E. Ulrich, F.M. Cross, J.A. Fitzmyer, i in., *Qumran Cave 4- XI: Psalms to Chronicles*, Discoveries in the Judaean Desert 16, London 2000, s. 199-204 i tabl. XXIV.

61 Tamże, s. 205-218 i tabl. XXV.

62 Tamże, s. 219 i tabl. XXV.

63 M. Baillet i in., *Les „Petites Grottes” de Qumrân*, Discoveries in the Judean Desert 3; Oxford 1962, s. 112-114 i tabl. XXIII.

64 Tamże, s. 205-218 i tabl. XXV.

tego terminu użytego podwójnie w TM (שׁוֹאֲעֵלִים שׁוֹאֲעֵלִים); co mogłoby być wskazówką, że tłumacz LXX miał przed oczami właśnie taki tekst, a nie lekcję, jaka potem znalazła się w TM (ale mogłoby być także powielanym błędem skrybów).⁶⁵ Nie jest to mocny argument i, jak uważa większość badaczy, nie ulega raczej wątpliwości, że tekst grecki księgi, jaki posiadamy, jest wyraźnie wtórny względem tekstu hebrajskiego, takiego, jaki przechowała tradycja masorecka.⁶⁶ G. Barbiero za główny argument, który to poświadcza, uważa zmiany, które harmonizują nieścisły, niejasny tekst hebrajski. Wspomina zwłaszcza o harmonizacji tekstu w. 1,3 w świetle w. 4,10; czy w. 6,7 w świetle w. 4,3;⁶⁷ podobnie jak formułę z 2,7 i 3,5 umieszcza w zdaniu zawartym w 8,4, gdzie tekst hebrajski jej nie zawierał.⁶⁸

Grecki tekst Pieśni nad Pieśniami także zachował się w różnych rękopisach, które różnią się między sobą w drobnych kwestiach. Zasadnicze uwagi krytyczne zostały zebrane w istniejących wydaniach krytycznych LXXPnp: A. Rahlfsa i R. Hancharta,⁶⁹ H.B. Swetego,⁷⁰ czy w dawnym, ale dokładnym, wydaniu R. Holmesa i J. Parsonsa.⁷¹ Nie ma, niestety, wydania krytycznego LXXPnp w serii z Göttingen, które ułatwiłoby dobre rozeznanie w tekście księgi. Są jednak opracowanie poszczególnych fragmentów greckiego tekstu LXXPnp, wśród nich np. J.C. Treat, *Lost Keys: Text and Interpretation in Old Greek Song of Songs and Its Earliest Manuscript Witnesses* (Ph.D. Dissertation, University of Pennsylvania, 1996).

Grecka księga Pieśni nad Pieśniami zachowana jest w niemałej liczbie rękopisów. Najważniejsze są zawierające jej tekst kodeksy maiuskułowe, a wśród nich: Kodeks Watykański (B) z IV w. po Chr., Kodeks Synaicki (S), z tego samego okresu oraz Kodeks Aleksandryjski (A) z V w. po Chr. Im zawdzięczmy pełen tekst księgi, a także jej grecki tytuł. Kodeks Watykański (B) tytułuje księgę terminem ᾠδὴ σαα („Pieśń”); Kodeks Synaicki (S) nadaje jej tytuł zbliżony do nazewnictwa masoreckiego: ᾠδὴ σαα ᾠδὴ σαάτων (semityzm, oznaczający „Pieśń pieśni”, „Pieśń nad pieśnia-

65 E. Tov, *Three Manuscripts (Abbreviated Texts?) of Canticles from Qumran Cave 4*, art. cyt., s. 88-111 (zwl. s. 100, 104).

66 Zob. G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 23; por. cytowany przez niego komentarz: G. Garbini, *Cantico dei Cantici*, Biblica 2, Brescia 1992, s. 135.

67 G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 23.

68 *Tamże*.

69 A. Rahlfs, R. Hanhart (red.), *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graecae iuxta LXX interpretes*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2006.

70 H.B. Swete (red.), *The Old Testament in Greek According to the Septuagint*, t. II: 1 Chronicles-Tobit, The University Press, Cambridge 1922.

71 R. Holmes, J. Parsons (red.), *Vetus Testamentum Graecum cum Variis Lectionibus*, t. III/2: Παροιμια Σαλωμωντος, Εκκλησιαστικη, Ασμα, Oxonii E Typ. Clarendoniano 1822.

mi”); jeszcze inaczej nazywa ją Kodeks Aleksandryjski (A), używając liczby mnogiej: ᾠδαὶ σαμαρῶν („Pieśni Pieśni”).⁷² Innym ważnym kodeksem maiuskułowym zawierającym tekst LXXPnp jest, wymieniany przez A. Rahlfsa, Kodeks Venetus (V) z VIII w. po Chr. Z kolei H.B. Swete podaje, że przechowywany w Paryżu Kodeks Efrema (C), z V w. po Chr., ma jedną zachowaną kartę z tekstem księgi Pieśni nad Pieśniami, na którą powołuje się w swoim wydaniu krytycznym.⁷³

Posiadamy także kodeksy minuskułowe LXXPnp i inne rękopisy, które R. Holmes i J. Parsons oznaczają numerami: 23, 68, 70, 106, 147, 155, 157, 159, 161, 248, 252, 253, 254, 296, 297, 300;⁷⁴ a także cytaty Pieśni nad Pieśniami u pisarzy wczesnochrześcijańskich i Ojców Kościoła (którzy wyjątkowo często cytują tę księgę; Holmes i Parsons wyliczają głównie: Orygenes, Cyryla Aleksandryjskiego, Teodoretę, Atanazego; a z Ojców łacińskich: Atanazego⁷⁵). Co ważne, niektóre z greckich cytatów obecnych u pisarzy wczesnochrześcijańskich (np. Orygenes) są starsze niż posiadany przez nas tekst grecki samej Księgi, z których najstarszy zawarty jest w rękopisach z IV w.

Dla studiów nad tekstem LXXPnp, pomocne, obok rękopisów greckich i cytatów, są także starożytne przekłady Pieśni nad Pieśniami na inne języki: zwłaszcza Vetus Latina⁷⁶ (szczególnie ważny przekład ze względu na swoją zależność od

72 J. Herzer, Ch. M. Maier, *Asma/ Canticum Cantorum/ Das Hohelied*, dz. cyt., s. 2029.

73 Por. Wprowadzenie do: H.B. Swete (red.), *The Old Testament in Greek According to the Septuagint*, t. II, dz.cyt., s. XIIIIn.

74 Zob. wprowadzenie do tekstu Pieśni nad Pieśniami w: R. Holmes, J. Parsons (red.), *Vetus Testamentum Graecum cum Variis Lectionibus*, t. III/2, dz. cyt.

75 *Tamże*.

76 Por. D. de Bruyne, *Les anciennes versions latines du Cantique des Cantiques*, „Revue Bénédictine” 38(1926), s. 97-122.

LXX⁷⁷), ale poniekąd i Wulgata (choć bliższa tekstowi masoreckiemu),⁷⁸ przekład syriacki⁷⁹ i ormiański,⁸⁰ a także Syro-hexapla.⁸¹

Z kwestią posiadanych przez nas manuskryptów greckich Pieśni nad Pieśniami wiąże się jeszcze jedna, dość istotna, sprawa związana z gatunkiem literackim księgi. Zastanawiając się nad jej gatunkiem (nawet jeszcze w Biblii Hebrajskiej), wielu badaczy uznawało, że Pieśń nad Pieśniami jest przykładem poezji lirycznej, układającej się w mniej lub bardziej logiczną całość. Czasem przez tę całość rozumiano układ utworów lirycznych, czasem widziano w niej swoisty „dramat”, wzorowany na greckim dramacie klasycznym (opartym na dialogach).⁸² Taka interpretacja rozpowszechniła się zwłaszcza w XIX w., wraz z rozwojem studiów nad tekstem Biblii, w tym studiów nad jej greckim tekstem i odnalezionymi wówczas greckimi manuskryptami. Zauważono bowiem, że w dwóch z najstarszych majuskułowych kodeksów greckich Pisma Świętego – w Kodeksie Synajckim i Aleksandryjskim – na marginesach pojawiły się swoiste *didaskalia*, w których rozpisano „role” poszczególnych postaci w księdze: poczyniono uwagi przypisujące poszczególne części różnym osobom, zaznaczając w ten sposób ich miejsce w utworze.⁸³ Rahlfs w swoim wydaniu krytycznym, na końcu Pieśni nad Pieśniami omawia te *didaskalia*, które włączone są w tekst księgi przed danym tekstem wypowiedzi przypisywanej kolejno następującym postaciom „aktorów” – bohaterów księgi: ἡ σύμφη („Oblubienica”; w Kodeksie Aleksandryjskim przed ww. 1,2.5.16; 2,17; 4,16;

77 Por. G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 25.

78 Por. *tamże*.

79 Wydanie krytyczne Peszitty Pieśni nad Pieśniami zob. J. Bloch, *A Critical Examination of the Text of the Syriac Version of the Song of Songs*, „The American Journal of Semitic Languages and Literatures” 38(1921–1922), s. 103–139; S. Euringer, *Die Bedeutung der Peschitto für die Textkritik des Hohenliedes*, w: O. Bardenhewer (red.), *Vom Münchener Gelehrten-Kongresse, Freiburg im Breisgau 1901*, s. 115–128. Na temat wierności tego przekładu zob. W. Rudolph, *Das Buch Ruth. Das Hohe Lied. Die Klagelieder*, Gütersloh 1962, s. 80–81; G. Gerleman, *Ruth – Das Hoheleid*, dz. cyt., s. 82–84.

80 Por. R. Holmes, J. Parsons (red.), *Vetus Testamentum Graecum cum Variis Lectionibus*, t. III/2, dz. cyt.

81 F. Field, *Origenis Hexaplorum que supresunt; sive veterum interpretum graecorum in totum Vetus Testamentum fragmenta*, t. II: *Canticum Canticorum*, Oxford 1875, s. 407–424; por. także: A.M. Ceriani, *Monumenta sacra et profana ex codicibus praesertim Bibliothecae Ambrosianae*, t. VII: *Codex Syro-hexaplaris Ambrosianis*, Typis et Impensis Bibliothecae Ambrosianae, Mediolan 1874, *ad loc.*

82 Por. na temat gatunku literackiego Pnp zob. G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 25–32 (zwl. w tym co dotyczy „dramatyczności”, s. 30–32); por. także: R. André, *Le genre littéraire du Cantique des Cantiques*, „Vivre et penser” 39(1945), s.192–213; M. Timothea-Elliott, *Pieśń nad Pieśniami*, dz. cyt., s. 782.

83 Nie ma owych didaskaliów Kodeks Watykański (B); por. M. Timothea-Elliott, *Pieśń nad Pieśniami*, dz. cyt., s. 782; por. G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 23 oraz s. 30 (przypp. 80).

5,3; 6,10) oraz ὁ νυμφίος („Oblubieniec”, w Kodeksie Aleksandryjskim przed ww. 1,3.12; 2,10; 3,6; 5,1; 6,4; 8,5).⁸⁴

Po tym odkryciu zaczęto Pieśń nad Pieśniami w LXX, ale także jej hebrajski tekst, coraz odważniej porównywać z gatunkiem dramatu opisanym m.in. w *Poetyce* Arystotelesa.⁸⁵ B. Mathieu widział w tej księdze rodzaj liryki „imitującej dramat”.⁸⁶ Z taką interpretacją od początku wiązały się pewne trudności. Wprawdzie są w Pieśni nad Pieśniami osoby mówiące: Oblubienica, Oblubieniec, a nawet chór, ale brak w księdze wyraźnej intrygi czy dostatecznie rozwiniętej charakterystyki postaci, tak ważnych dla klasycznego dramatu. Są tam wprawdzie monologi i dialogi, sporadycznie wtrącenia chóru, jednak to za mało, by można go było uznać za utwór dramatyczny w ścisłym tego słowa rozumieniu⁸⁷ (podobnie zresztą jak Księgę Hioba, co do której trwały podobne debaty wśród egzegetów⁸⁸). Tym bardziej że dla pobożnych Żydów, jeszcze do XVI w., przedstawienia dramatyczne były zakazane, budziły odrazę i były uznawane za bezbożne, a jako utwory pogańskie – uważano je sprzeczne z tradycją religijną.⁸⁹

Jednak te greckie rękopisy z IV i V. w. po Chr. (Kodeksy: S i A) najwyraźniej właśnie tak interpretowały tę księgę. I choć inne posiadane przez nas manuskrypty takich uwag na marginesach nie mają (tym bardziej w tekście hebrajskim), taki podział mimo wszystko wszedł także do niektórych współczesnych wydań Biblii (np. do Biblii Tysiąclecia), choć jego obecność jest dość dyskusyjna.⁹⁰

84 Por. *Collorarium* na końcu Pnp w: A. Rahlfs, R. Hanhart, *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, dz. cyt.; por. także: G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 23.

85 G. Genette, *Introduction à l'architexte*, w: G. Genette, T. Todorov (red.), *Théorie des genres*, Paryż 1986, s. 98, 150; por. G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 30.

86 B. Mathieu, *La poésie amoureuse de l'Égypte Ancienne*, Kair 1996, s. 133; por. G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 30.

87 Na temat takiej „dramatycznej” lektury Pnp u Ojców Kościoła, zob. L. Perrone, „*The Bride at the Crossroads*”: *Origen's Dramatic Interpretation of the Song of Songs*, „*Ephemerides Theologicae Lovanienses*” 82(2006), s. 69-102; zob. także na temat tak odczytywanej Pnp: J. Toral-Moreno, *Paráfrasis dramática del Cantar de los cantares: Cuarta Edición Revisada Con licencia eclesiastica*, Guadalajara (Meksyk) 1979.

88 Na temat Księgi Hioba i jej „dramatyczności”, zob. np. D. Daube, *Reflections on Job and Greek Tragedy*, „*Scripta Classica Israelica*” 15(1996), s. 72-81; P. Shelton, *Making a Drama out of a Crisis? A Consideration of Job as a Drama*, „*Journal for the Study of the Old Testament*” 83(1999), s. 69-82; por. także M. Timothea-Elliott, *Pieśń nad Pieśniami*, dz. cyt., s. 782.

89 *Tamże*.

90 Na tę kwestię zwraca uwagę G. Barbiero, *Cantico dei Cantici. Nuova versione, introduzione e commento*, dz. cyt., s. 30, przyp. 80.

Datacja powstania LXXPnp. Tłumacz czy tłumaczka?

Pozostaje zastanowić się, kto mógł być autorem greckiego przekładu księgi Pieśni nad Pieśniami i gdzie mógł on powstać? Kwestie datacji księgi pozostają złożone i niełatwe do rozstrzygnięcia, zarówno na poziomie tekstu hebrajskiego, jaki poziomie tekstu greckiego.

Dla tekstu hebrajskiego dość powszechnie uznaje się dziś (choć kwestie te dyskutowano, a rozpiętość możliwości datacji Pieśni nad Pieśniami wynosiła ok. 1000 lat: ukazywała ją jako powstałą w czasach Salomona, w X w. przed Chr., lub – druga skrajność – w I w. przed Chr.), że powstała ona ok. V, IV lub nawet III w. przed Chr. w Palestynie, a dokładniej w Jerozolimie (na co wskazuje choćby obecność wspomnianych w księdze córek jerozolimskich).⁹¹ Na ten okres wskazują też wspomniane w księdze fakty i terminologia, np. „lektyka”, „tron” (hebr. *hapax legomenon* אֲפִרְיֹן; z 3,9, którą znano w Izraelu dopiero od czasów hellenistycznych,⁹² czy rzadki w Biblii Hebrajskiej termin perski פִּרְרִים; („ogród”, „gaj”) użyty w 4,13⁹³ (występujący tylko trzykrotnie i tylko w późnych księgach: tu, w Koh 2,5 i Ne 2,8). Na taki czas może wskazywać pseudonimiczne przypisanie utworu Salomonowi (taki zabieg był stosowany również w innych późnych księgach Biblii Hebrajskiej; np. w Księdze Koheleta).

Jeśli chodzi o greckie tłumaczenie księgi, kwestia jest jeszcze bardziej złożona. Wiemy, że przekłady ksiąg Biblii Hebrajskiej na język grecki rozpoczęły się w diasporze aleksandryjskiej już od początku III w. przed Chr. Zgodnie z *Listem Pseudo-Arystesza*,⁹⁴ pierwsze przełożono księgi Tory za panowania władcy Ptolemeusza II Filadelfa (285-247 przed Chr.). W przypadku Pieśni nad Pieśniami ciekawostką zatem byłby fakt, że w czasie, gdy powstawały pierwsze przekłady najważniejszych ksiąg Biblii Hebrajskiej (Tory) na język grecki, wówczas powstawał dopiero oryginał hebrajski omawianej księgi (!). Zrozumiałe jest także, że przekład grecki Pieśni nad Pieśniami musiał powstać później niż wspomniane księgi Pięcio-

91 Por. na ten temat: *tamże*, s. 38-48; por. także: M. Timothea-Elliott, *Pieśni nad Pieśniami*, dz. cyt., s. 783.

92 *Tamże*.

93 *Tamże*.

94 Por. tekst krytyczny H. S. J. Thackeray (oprac.), *List Pseudo-Arystesza*, w: H.B. Swete, *An Introduction to the Old Testament in Greek*, Cambridge 19142, s. 533-606. Tekst ten wydany został także osobno: H. S. J. Thackeray, W. O. E. Oesterley, G. H. Box, *The Letter of Aristeas: Translated with an Appendix of Ancient Evidence on the Origin of the Septuagint*, Translations of Early Documents 2, London-New York 1917. W języku polskim jej przekład i komentarz wraz z bogatą bibliografią przedmiotu zob. M. Wojciechowski, *List Pseudo-Arystesza*, „Studia Theologica Varsoviensia” 40/1(2002), s. 121-167. Na temat datacji przekładu ksiąg Tory na język grecki według apokryfu i według współczesnych badań por. krótkie podsumowanie w: B. Strzałkowska, *Księga Rodzaju w Septuagincie*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 4(2011), s. 95-121 (Sum.); oraz też, *Księga Kapłańska w Septuagincie*, „Collectanea Theologica” 80/4(2010), s. 67-84.

księgu. Gdyby przekład LXXPnp powstał w tym samym czasie, byłby to ciekawy przypadek, gdy oryginał księgi od jej najstarszego przekładu dzieliłoby najwyżej kilkadziesiąt lat. Jednak nie mamy żadnych dowodów, że przekład ten powstał tak wcześnie, a raczej dość powszechnie wskazuje się na jego późne pochodzenie. Mówi się o nim jako o jednym z najmłodszych w LXX. Wiemy, że proces przekładania LXX, dokonywany w Aleksandrii, trwał ok. 200-300 lat. Dlatego zastanawiano się, kiedy dokładnie przełożono Pieśń nad Pieśniami. I gdzie.

J. Hertzler i Ch. M. Maier, autorzy komentarza do projektu *Septuaginta Deutsch*, piszą, że przekład grecki LXXPnp powstać mógł najwcześniej w II w. przed Chr.⁹⁵ Ich zdaniem, wskazuje na to przede wszystkim słownictwo użyte w księdze, pasujące do czasów albo dynastii hasmonejskiej (i arystokracji żydowskiej tych czasów), albo związane z czasami królestwa Heroda.⁹⁶ O. Keel wskazuje na I w. przed Chr., jako na możliwą datę powstania LXXPnp,⁹⁷ podobnie J.C. Treat⁹⁸ (mówiący o końcu I w. przed Chr.), zaś F. Siegert (cytowany przez J. Hertzera i Ch. M. Maiera) nawet na I w. po Chr. (!)⁹⁹ Na temat tej drugiej daty pisali także inni: G. Dorival,¹⁰⁰ D. de Crom,¹⁰¹ J.-M. Auwers,¹⁰² a inni przesuwali jej przekład nawet w czasy po przekładzie Akwili, czyli II w. po Chr. (P. Katz¹⁰³), co jednak wydaje się zbyt pochopne.¹⁰⁴ Byłby to jeden z nielicznych (jeśli nie jedyny) przekład LXX powstały dopiero w czasach, gdy rodziło się chrześcijaństwo.

95 Septuaginta Deutsch: „Die griech. Übersetzung ist daher spät, nicht vor dem 2. Jh. v.Chr. denkbar”; J. Herzer, Ch. M. Maier, *Asma/ Canticum Canticorum/ Das Hohelied*, dz. cyt., s. 2032.

96 *Tamże*.

97 O. Keel, *Das Hohelied*, Zürcher Bibelkommentare AT 18, Zürich 1992, s. 14.

98 J.C. Treat, *Lost Keys: Text and Interpretation in Old Greek Song of Songs and Its Earliest Manuscript Witnesses*, Ph.D. Dissertation, University of Pennsylvania, 1996, s. 384.

99 J. Herzer, Ch.M. Maier, *Asma/ Canticum Canticorum/ Das Hohelied*, dz. cyt., s. 2032.

100 Cyt. za: G. Dorival, M. Harl, O. Munnich, *La Bible Grecque des Septante. Du judaïsme hellénistique au christianisme ancien*, Initiations au christianisme ancien, Éditions du CERF/ Éditions du C.N.R.S., Paris 1988, s. 97.

101 D. De Crom, *The Lexicon of LXX Canticles and Greco-Roman Papyri*, art. cyt., s. 255 (wraz z przyp. 1).

102 J.-M. Auwers, *Le traducteur grec a-t-il allégorisé ou érotisé le Cantique des Cantiques?* dz. cyt., s. 161-168 (zwl. s. 161).

103 Por. P. Katz, Frühe hebraisierende Rezensionen der Septuaginta und die Hexapla, „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” 69(1957), s. 77-84.

104 Por. odrzucenie tej teorii: R. Ceulemans, A Critical Edition of the Hexaplaric Fragments of the Book of Canticles, With Emphasis on Their Reception in Greek Christian Exegesis, dz. cyt., s. 7-9; D. De Crom, *The Lexicon of LXX Canticles and Greco-Roman Papyri*, art. cyt., s. 255 (wraz z przyp. 1-2).

Argumentując tę późną datę, badacze (m.in. J.-M. Auwers,¹⁰⁵ J.C. Treat¹⁰⁶ i inni) wskazują zwłaszcza na podobieństwo przekładu LXXPnp do wyróżnionej przez D. Barthélemy'ego tzw. recenzji *kaige* tekstu.¹⁰⁷ Ukazują oni, że pewne cechy przekładu mogłyby wskazywać na przynależność do grupy pism określanych w ten sposób; a pisma te datuje się na przełom er (przedchrześcijańskiej i chrześcijańskiej). Tak uważała m.in. M. Harl.¹⁰⁸ J.C. Treat zaznaczał jednak, że LXXPnp może przedstawiać tradycyjne stadium przekładu LXX, będące jedynie w drodze do utrwalonej później praktyki *kaige* lub też po prostu przedstawiać częściowe przyjęcie założeń rewizorów *kaige*.¹⁰⁹ Tak czy inaczej podobieństwo do recenzji *kaige* sugeruje, że przekład LXXPnp mógł powstać mniej więcej w tym samym czasie, zatem gdzieś w I w. przed lub nawet w I w. po Chr. Na taką datację, zdaniem J.C. Treata wskazuje również używanie form niektórych terminów, które funkcjonowały dopiero po 100 r. przed Chr.: chodzi o takie późne terminy jak $\tau\alpha\mu\epsilon\iota\omicron\nu$ (1,4; 3,4; 8,2), $\lambda\epsilon\lambda\omicron\upsilon\sigma\mu\acute{\epsilon}\nu\alpha\iota$ (5,12), $\acute{\epsilon}\xi\omicron\upsilon\delta\epsilon\nu\acute{\omega}\sigma\omicron\upsilon\sigma\acute{\iota}\nu$ (8,1.7).¹¹⁰

Pośrednim argumentem za tą bardzo późną datacją powstania greckiego przekładu księgi jest fakt, że LXXPnp nie jest cytowana w Nowym Testamencie. Choć większość ksiąg Starego Testamentu jest cytowana w Nowym (i to – w większości przypadków – za LXX), to Pieśń nad Pieśniami nie (ani za jej tekstem hebrajskim, ani greckim). Być może stało się tak ze względu na charakter księgi, a może dopiero ją tłumaczono. Do kanonu hebrajskiego także została włączona dopiero pod koniec I w. po Chr.¹¹¹ A w jej greckiej wersji nie wiemy, kiedy weszła do kanonu, ale najstarsze jej greckie cytaty nie pochodzą z Nowego Testamentu, ale dopiero z literatury wczesnochrześcijańskiej; a w tej datacji nie pomagają także posiadane przez nas rękopisy samego tekstu LXXPnp, powstałe co najmniej 300 lat po samym przekładzie.

105 J.-M. Auwers, *Les septante, lecteurs du Cantique des cantiques*, art. cyt., s. 37.

106 J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 659.

107 Zob. D. Barthélemy, *Les devanciers d'Aquila. Première publication intégrale du texte des fragments du dodécaphéton. Trouvés dans le désert de Juda, précédée d'une étude sur les traductions et recensions grecques de la Bible réalisées au premier siècle de notre ère sous l'influence du rabbinat palestinien*, *Supplements to Vetus Testamentum* 10, Leiden 1963, s. 47; tenże, *Comment le Cantique des cantiques est-il devenu canonique*, dz. cyt., s. 13-22 (zwł. s. 22); por. M. Harl, *La Version LXX du Cantique des Cantiques et le groupe Kaige-Theodotion – quelques remarques lexicales*, „Textus” 18(1995), s. 101-120.

108 Por. tamże..

109 J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 659.

110 Tamże, s. 659 (wraz z przyp. 15); por. tenże, *Lost Keys: Text and Interpretation in Old Greek Song of Songs and Its Earliest Manuscript Witnesses*, dz. cyt., zwł. rozdz. II.

111 Por. M. Timothea-Elliott, *Pieśń nad Pieśniami*, dz. cyt., s. 782.

Jeśli zaś chodzi o miejsce powstania LXXPnp, znów jest ono odmienne niż w większości przypadków ksiąg LXX. J.-M. Auwers (który od kilku lat jest w trakcie przygotowywania przekładu i komentarza do LXXPnp dla serii „La Bible d’Alexandrie”), pisze: „Grecka wersja Pieśni nad Pieśniami została zredagowana późno, najprawdopodobniej w pierwszym wieku ery chrześcijańskiej, bez wątpienia w Palestynie, z wielką troską o dosłowność przekładu, który przypomina sposób przekładu zastosowany przez Akwile [przekład grecki z II w. po Chr. – przyp.]”.¹¹² Wśród innych badaczy zasadniczo istnieje *consensus* w kwestii Palestyny (a dokładniej Jerozolimy) jako wskazywanego miejsca powstania przekładu LXXPnp. Taka teoria przelamuje aleksandryjskie pochodzenie ksiąg LXX.¹¹³ Głównym argumentem za jego odmiennym miejscem powstania (Palestyną, a nie jak w większości ksiąg LXX – Aleksandrią) jest bardzo dosłowny (bardziej niż w przypadku innych ksiąg) charakter przekładu LXXPnp, wręcz jego interlinearność, która nie była stosowana w przekładach aleksandryjskich. Przypomina raczej, powstały w Palestynie, żydowski przekład Akwili.

Z kwestią autorstwa i datacji LXXPnp pojawił się jeszcze jeden problem: płci autora tłumaczenia. W pewnych kręgach bowiem uznawano, że mogła być nim kobieta.¹¹⁴

Jako argumentu używano głównie terminologii odnoszącej się do Oblubieńca używanej w przekładzie. J.C. Treat zwraca uwagę, że najczęściej Oblubieniec określany jest w Pieśni nad Pieśniami jako ״וַיִּיָּדָו״¹¹⁵ (hebrajskie wyrażenie oznaczające „mój przyjaciel”, „mój ukochany”, ale także używany na określenie rodzinnych relacji: „mój wujek (brat mojego ojca)” – jak w 1Sm 10,14). LXX wyrażenie to przekłada najczęściej jako ἀδελφιδός μου,¹¹⁶ lub – w ustach „chóru”: ἀδελφιδός σου,¹¹⁷ przy czym termin ἀδελφιδός, nie używany nigdzie poza księgą Pieśni nad Pieśniami (ani nawet poza LXX), oznacza „młodszeo brata”, a dokładniej: „braciszka”.¹¹⁸ Zdaniem J.C. Treata, tłumacz LXX sam ukuł to określenie, nieco nawet dziwnie brzmiące dla ucha greckiego czytelnika, jako zdrobnienie od gr. ὁ ἀδελφός

112 J.-M. Auwers, *Les septante, lecteurs du Cantique des cantiques*, art. cyt., s. 37

113 Por. *tamże*.

114 Por. J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 660 (wraz z przyp. 18).

115 Termin ten w BH występuje w takiej formie w Pnp: 1,13.14.16; 2,3.8.9.10.16.17; 4,16; 5,2.4.8.10.16; 6,2; 7,12.14; 8,14; a raz także w Iz 5,1 (w pięknej perykopie o winnicy: „Opowiem memu Przyjacielowi pieśń o Jego miłości ku swojej winnicy”).

116 Por. Pnp 1,13.14.16; 2,3.9.10.16; 4,16; 5,4.6.8.10.16; 6,2.3; 8,1.5.

117 Pnp 5,9 (dwukrotnie) i 6,1 (dwukrotnie); oraz w 8,5 w formie: τὸν ἀδελφιδὸν αὐτῆς.

118 Por. J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 660 (wraz z przyp. 18).

(„brat”).¹¹⁹ To, zdaniem Treata, może być wskazówką szczególnej czułości wobec Oblubieńca, którą wyraża tłumacz LXX. Ciekawe, że analogiczne zdrobnienie czy czułość nie odnosi się do określenia Oblubienicy, której termin hebr. רַעֲיָתִי (najczęstsze określenie odnoszone do Oblubienicy,¹²⁰ tłumaczone jest często jako „przyjaciółka moja”, ale oznaczający także „towarzyszkę moją”), LXX przekłada zawsze przez greckie wyrażenie ἡ πλησίον μου („moja sąsiadko”, „moja towarzyszeko” w znaczeniu „bliźniego”; termin plhsi,on, używany jest zarówno w LXX, a także w Nowym Testamencie, na określenie „bliźniego”, „sąsiada”¹²¹).

Dlatego też – skoro taka czułość w greckiej księdze odnosi się tylko do Oblubieńca, a nie do Oblubienicy – niektórzy wysuwali wniosek, że tłumaczem księgi w LXX była kobieta.¹²² Tym bardziej że choć to Oblubienica wydaje się centralną postacią księgi (od jej słów zaczyna się i kończy tekst Pieśni nad Pieśniami; Oblubienica jest obecna w każdej scenie, podczas gdy Oblubieniec jest często nieobecny: por. 1,7-8; 3,1-3; 5,6-8; 6,1; Oblubienica wyraża swoją tęsknotę za ukochanym; wydarzenia, uczucia i myśli przedstawione są z jej perspektywy; wszystkie wersety w księdze z wyjątkiem zaledwie 8! wypowiedane są przez Oblubienicę, do niej lub o niej),¹²³ to Oblubieniec jest w greckiej księdze bardziej wielbiony i o nim mówi się w sposób bardziej czuły. LXXPnp zmienia nawet jedną kwestię wypowiedaną przez Oblubieńca, wielbiącego Oblubienicę, na tekst Oblubienicy, która wielbi Oblubieńca. Chodzi w. 8,13, gdzie w tekście hebrajskim odniesienie do Oblubienicy (którą wzywa Oblubieniec: דְּרֵי־שִׁבְתָּ בְּגַנְיִים; – „O ty, która mieszkasz w ogrodach”), przedstawione jest w LXX jako kwestia, którą wypowiada Oblubienica, ὁ καθήμενος ἐν κήποις – „O ty, który mieszkasz w ogrodach”). Zmienia to nieco obecny na samym

119 Termin w formie niezdrobnionej (avdelfo,j) nie pojawia się w LXXPnp, a jedynie w 8,1 wspomniany zdrobniony termin przekłada hebr. אָבִי – „brat”); J.C. Treat podaje wprowadzić w. 8,1 oraz 5,9 jako posiadające termin ἀδελφός, ale za inną tradycją; por. J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 660.

120 Por. Pnp 1,9.15; 2,2.10.13; 4,1.7; 5,2; 6,4.

121 Poza LXXPnp występuje także bardzo często właśnie w tym znaczeniu „bliźniego” w innych księgach LXX: Rdz 11,3.7; 26,31; Wj 2,13; 11,2; 12,4; 20,16n.; 21,14.18.35; 22,6nn.13. 25; 32,27; 34,3; Kpł 5,21; 18,20; 19,11.13.15nn.; 20,10; 24,19; 25,14n.17; Lb 33,37; Pwt 1,1; 4,42; 5,20n.; 11,30; 15,2; 19,4n.11.14; 22,24.26; 23,25n.; 24,10; 27,17.24; Joz 9,2; 12,9; 15,46; 19,46; Sdz 6,29; 7,13n.22; 10,18; Rt 3,14; 4,7; 1Sm 10,11; 14,20; 15,28; 20,41; 28,16n.; 30,26; 2Sm 2,16; 5,23; 12,11; 1Krl 8,31; 12,24; 21,35; 2Krl 3,23; 7,3,9; 1Krn 14,14; 2Krn 6,22; Est 9,19; Jdt 2,21; 3,9; 4,6; 5,5; 7,3n.13.18; 10,19; 15,2; Tb 2,8; 1Mch 2,40; 3,40.43; 12,33; 2Mch 6,11; Ps 11,3; 14,3n; 23,4; 27,3; 34,14; 37,12; 44,15; 87,19; 100,5; 121,8; Prz 9,12; 26,27; Hi 16,21; Syr 5,12; 6,17; 9,14; 10,6; 13,15; 15,5; 16,28; 17,14; 18,13; 19,14.17; 22,23; 25,1.18; 27,18n; 28,2.7; 29,1n.5.14.20; 31,15.31; 34,22; Mi 7,2; Jon 1,7; Ha 2,15; Za 3,8.10; 8,10.16n.; 11,6.9; 14,13; Ml 3,16.23; Iz 3,5; 5,8; 19,2; 41,6; Jr 5,8; 6,21; 7,5; 9,3.7.19; 19,9; 22,8.13; 23,27.30.35; 26,16; 41,15.17; 43,16; Ez 18,6.8.11.15; 22,11; 40,9; 41,16n.; ponadto jeszcze w księgach apokryficznych (3-4 Mch, Ody i Psalmi Salomona) oraz w Nowym Testamencie: Mt 5,43; 19,19; 22,39; Mk 12,31.33; Łk 10,27.29.36; J 4,5; Dz 7,27; Rz 13,9n.; 15,2; Ga 5,14; Ef 4,25.

122 Por. J.C. Treat, *Song of Songs. To the Reader*, dz. cyt., s. 660.

123 Por. M. Timothea-Elliott, *Pieśń nad Pieśniami*, dz. cyt., s. 781.

końcu księgi dialog, jednak nie jest oczywiście argumentem za tym, że przekładu tego tekstu mogła dokonać kobieta.

Trzeba powiedzieć, że wszystkie wspomniane argumenty (o większej czułości wobec mężczyzny niż wobec kobiety w LXXPnp), są jedynie słabymi domniemaniami, a na pewno nie dowodami na to, iż przekładu Księgi dokonała kobieta. Idąc tym tropem, można byłoby równie prawdopodobnie uznać, że był nim autor o skłonnościach homoseksualnych, lub autor zaangażowany w znane światu starożytnemu relacje: ucznia i mistrza płci męskiej. Jednak nie jest to argument nawet za tym, ponieważ ta domniemana większa czułość w LXXPnp wobec Oblubieńca jest jedynie teoretyczna. W księdze bowiem, zarówno w jej wersji hebrajskiej, jak i greckiej, jest obecne bogate słownictwo miłosne, odnoszące się zarówno do Oblubienicy, jak i Oblubieńca; słownictwo czułe, odwołujące się do ludzkiego doświadczenia i przemawiające do wyobraźni i zmysłów:¹²⁴ wzroku (4,1: „o, jak piękna jesteś, przyjaciółko moja”); słuchu (2,8: „głos mego ukochanego, oto on! Nadchodzi, biegnie przez góry, skacze po pagórkach”), smaku (4,11: „nektarem ociekają wargi twe, oblubienico, mleko i miód pod twoim językiem”) i zapachu (4,11: „a zapach twoich szat jak woń Libanu”); czy dotyku (1,2: „niech mnie pocałuje pocałunkami ust swoich”). Wydaje się więc, że stwierdzenie, że kobieta była tłumaczem księgi w LXX, na podstawie argumentu dot. czułości w mówieniu o Oblubieńcu, jest zbyt odważny i zbyt mało prawdopodobny. A do tego, znając rolę kobiet w społeczeństwach starożytnych (i hebrajskim, i klasycznych), nie wydaje się to prawdopodobne, a na pewno nie ma udokumentowanych dowodów na to, że kobiety zajmowały się w starożytności biblijnej przekładami ani jakąkolwiek działalnością związaną z tekstem biblijnym.

PODSUMOWANIE

Studia nad Septuagintą zajmują coraz ważniejszą część w refleksji teologicznej nad Biblią. Coraz więcej miejsca poświęca się rozważaniom dotyczącym poszczególnych ksiąg greckich Starego Testamentu. LXXPnp jest na ich tle wyjątkowa, zawiera bowiem wiele złożonych problemów, które – choć przekład księgi jest bardzo dosłowny – rzucają światło na bogactwo tekstualne Biblii w starożytności i ukazują, że proces tworzenia LXX nie poprzestał wyłącznie na zrobieniu tłumaczenia, ale obejmował także proces przekazu tekstu (przełożonego i przekładane-

¹²⁴ Por. *tamże*, s. 782.

go), zarówno w judaizmie, jak i potem chrześcijaństwie, a także polegał na interpretacji tekstu, która dokonywała się w łonie wspólnoty, która uznawała daną księgę za natchnioną i kanoniczną, zatem normatywną.

Wartość greckiego przekładu Pieśni nad Pieśniami w LXX jest tym większa, że do IV w. to właśnie ona stawała u podstaw chrześcijańskich interpretacji tej księgi, także u podstaw jej wspomnianej alegorycznej interpretacji, tak bardzo zakorzenionej w tradycji Kościoła już od II/III w. po Chr. Ta genialna alegoria miłości Boga i swego ludu, zawarta w tekście Pieśni nad Pieśniami, wynikająca wprawdzie najpierw z jej hebrajskiego zapisu i głoszona przez lud pierwszego Bożego wybrania, na pewnym etapie dziejów przez ten sam lud zaczęła być wyrażana, wraz z całym przywiązaniem do Boga, także w języku greckim, a potem jako taką przejęło je chrześcijaństwo.

SONG OF SONGS IN THE SEPTUAGINT

SUMMARY

Song of Songs (Song of Solomon) plays a special role in life and theology of ancient Israel, as well as in life and theology of the Church. Valuable for its interpretation is to know the oldest translations of the Book, including its Greek translation of the Septuagint. The article focuses on the presentation of the nature of the translation of the Song of Songs in the LXX, in its various aspects, among which the most important is its literalness. It attempts to present the date of the original Greek translation of the Song (as one of the last in the Greek Bible) and considers the question of its authorship. It also presents a problem of genre of the Greek Song of Songs and discusses the manuscripts and its critical editions, indicating the textual richness of this Book in antiquity.

Keywords: Song of Songs (Song of Solomon); Septuagint; Greek Bible; character and nature of translation; Greek Song of Songs